

A. KIKTENKO
Mykolaiv

IMAGINATION AS BASIS OF DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL AND PERSONAL QUALITIES OF THE PRESCHOOL CHILD

The article attempts to examine the phenomenon of creativity and a deep connection of the human imagination and its activities to the creative processes. The survey is based on the historical development and achievements of scientific thought in the awareness of creative processes and development of creative potential of a personality. The complexity of creative processes, their implicitness and special manifestations of intuition, attempts to understand their mechanisms draw the attention of researchers and practitioners to the critical importance of childhood for the formation and development of human creativity.

Key words: creative potential, children of preschool age, creativity, imagination, development.

A. I. КІКТЕНКО

м. Миколаїв

УЯВА ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКА

Базовий компонент дошкільної освіти в Україні орієнтує всі дошкільні навчальні заклади на розкриття та розвиток у процесі навчання і виховання творчих потенцій кожної дитини, що забезпечило б формування її творчої особистості.

У статті зроблено спробу розглянути феномен творчості та глибинні зв'язки творчих процесів із уявою людини та її діяльністю. Дослідження автора спирається на історичний розвиток та досягнення наукової думки в усвідомленні творчих процесів та становлення творчого потенціалу особистості. Складності творчих процесів, їхня імпліцитність та особливі прояви інтуїції, спроби розібратися в їхніх механізмах звертають увагу теоретиків і практиків на виняткову важливість періоду дитинства у становленні та розвитку творчих задатків людини.

Ключові слова: творчий потенціал, діти дошкільного віку, творчість, уява, розвиток.

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2015

УДК 378+373.015+008+372.461

I. A. КНЯЖЕВА

м. Одеса

irina.knyazheva@gmail.com

СИСТЕМНИЙ І СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА «МЕТОДИЧНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ДОШКІЛЬНА ОСВІТА»

У статті описано системний і синергетичний методологічні підходи, визначено їх особливості й необхідність застосування в дослідженні феномена «методична культура майбутніх викладачів педагогічних дисциплін спеціальності «Дошкільна освіта». Системний підхід дозволив досліджувати методичну культуру як цілісне системне утворення, що має певну будову й особливості функціонування. Застосування синергетичного підходу дало змогу розглядати методичну культуру майбутніх викладачів педагогічних дисциплін як складну відкриту нелінійну систему, що здатна до самоорганізації та саморозвитку; дослідити особливості її виникнення і перспективи розвитку як особистісного утворення.

Ключові слова: методична культура, майбутні викладачі педагогічних дисциплін спеціальності «Дошкільна освіта», системний підхід, синергетичний підхід.

Дослідження, як діяльність, метою якої є отримання нових наукових знань, потребує чіткої організації, визначення тих орієнтирів, крізь призму яких буде здійснюватись інтерпретація здобутих результатів, пошук можливих шляхів і умов ефективного розвитку й удосконалення досліджуваного явища. Цьому

сприяє вибір і застосування методологічних підходів як сукупності ідей, правил, вихідних настанов, за якими організується дослідницька діяльність.

З'ясуванню методологічних орієнтирів дослідження сприяв аналіз наукового доробку І. В. Блауберга, В. І. Загвязинського,

В. О. Лекторського, О. М. Новікова, Г. І. Рузавіна, Г. П. Щедровицького, Е. Г. Юдіна та ін.

Метою статті є висвітлення особливостей і результатів застосування системного і синергетичного підходів у дослідженні феномена «методична культура майбутніх викладачів педагогічних дисциплін спеціальності «Дошкільна освіта».

Будуючи методологічну базу дослідження методичної культури майбутніх викладачів педагогічних дисциплін спеціальності «Дошкільна освіта», виходили з того, що різні методологічні підходи до її вивчення здатні повноцінно взаємодіяти, доповнюючи один одного, дозволяючи розглянути її різні аспекти [1].

Використання системного підходу в дослідженні методичної культури зумовлено його значними евристичними можливостями, що дозволяють дослідити сутність явища, процесу, полягають у вивченні явищ в їх цілісності, неподільності і комплексності. Він орієнтує на необхідність підходити до розгляду досліджуваного феномена як до системи, що має певну будову і свої особливості функціонування. Нагадаємо, що система (від грецького «systema» – ціле, складене із частин; поєднання), у своєму первинному розумінні – це «множина елементів, що мають зв'язки один з одним, утворюють певну цілісність, єдність» [5, 92]. Дотримуючись думки У. Р. Ешбі [9], будемо вважати системою сукупність (об'єднання) взаємопов'язаних і розташованих у певному ієрархічному порядку елементів якогось цілісного утворення. Теоретична система створюється для адекватного опису і прогнозування розвитку певного явища або процесу. Вона має певний ступінь усталеності при частковій зміні її окремих складників. Із зовнішнім середовищем система взаємодіє як ціле. Серед характеристик, властивих педагогічним системам, якою є методична культура майбутнього викладача педагогічних дисциплін, зазначається, що вони є: складними за рівнем складності, відкритими за характером взаємодії із середовищем, цілеспрямованими за наявністю цілей, самокерованими за ознакою керованості, реальними за походженням, динамічними за ознакою мінливості, соціальними за субстан-

ціональною ознакою, ймовірнісними за способом детермінації [11, 26]. Крім цього, система передбачає наявність принципів, покладених в основу спеціального теоретичного уявлення про досліджуване явище.

Основними принципами системного підходу визначено: остаточної мети (функціонування та розвиток системи і всіх її складових повинні спрямовуватися на досягнення певної генеральної мети, а всі зміни, вдосконалення й управління системою потрібно оцінювати з цієї позиції); єдності, зв'язаності і модульності (система розглядається «ззовні» як єдине ціле, водночас необхідний «погляд зсередини», дослідження окремих складових системи, що взаємодіють, абстрагування від зайвої деталізації за умови збереження можливості адекватного опису системи); ієрархії (виявлення або створення в системі ієрархічних зв'язків, модулів, цілей, чітке визначення послідовності, у якій розглядатимуться складові системи та напрям конкретизації уявлень); функціональності (структура системи зумовлюється її функціями); розвитку (здатність до вдосконалення, розвитку системи за умови збереження певних якісних властивостей); децентралізації (розумний компроміс між повною централізацією системи та здатністю реагувати на вплив зовнішнього середовища окремими частинами системи); невизначеності (здебільшого досліджується система, про яку не все відомо, поведінка якої не завжди зрозуміла, невідома її структура, непередбачуваний або випадковий перебіг процесів, незвідані зовнішні впливи) [5].

Принцип цілісності відповідає сутності методичної культури як складної системи, що з'єднує професійно-педагогічний досвід людства, як об'єктивний рівень існування методичної культури, з досвідом окремого суб'єкта як носія професійної діяльності, який досяг певного рівня осягнення її сенсу і механізмів дії (суб'єктний рівень існування методичної культури). Акцентуючи увагу на цілісності методичної культури, системний підхід націлює на виявлення її основних характеристик як педагогічної системи, властивостей, породжених її структурою, взаємодією компонентів. До того ж важливо підкрес-

лити, що поєднання цих елементів є не тільки конгломератом самостійних об'єктів, а утвореною їх взаємозв'язком органічною єдністю, завдяки якій і виникає якісно своєрідне ціле, яке більше, ніж сукупність частин, що його складають.

Структура (від лат. *structura* – будова, розташування, порядок) традиційно розуміється як сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують збереження його основних властивостей у різних зовнішніх і внутрішніх змінах. Вона розглядається як основна характеристика системи, її інваріантний аспект [7, 646]. Структуру системи складають певні компоненти, що є відносно самостійними, але не ізольованими. Вони перебувають у взаємозв'язку, постійному русі, розвитку, причому спосіб взаємодії елементів системи визначає специфіку її структурної побудови і забезпечує усталеність.

Відповідно до цих положень, методична культура розглядається як цілісний системний об'єкт, що має специфічний характер зв'язків, які утворюють його компоненти, різноманіття яких дозволяє виявляти і розглядати властивості досліджуваної системи інтегративно. Для системи характерна не лише певна організованість, що виражається в наявності зв'язків між елементами, що її утворюють, а й єдність із середовищем, у якому вона проявляє свою цілісність. Будь-яка система може розглядатись як елемент системи вищого порядку, водночас її елементи можуть виступати як системи нижчого порядку. Щодо будь-якої системи можна виділити низку аспектів: морфологічний, який визначає зміст компонентів, що утворюють певну систему; структурний, що розкриває внутрішню організацію системи і способи взаємодії компонентів, які її утворюють; функціональний, який демонструє функції, що виконує система загалом та її окремі компоненти; генетичний – відповідає на запитання щодо способу виникнення системи, етапів її становлення і перспектив подальшого розвитку (Е. Г. Юдін [10] та ін.).

Отже, звернення в роботі до системного підходу дозволило дослідити сутність методичної культури, її унікальність як культурного явища серед інших подібних культурних

явищ, що зумовлена її структурою, довести її рівневу будову як системи, визначити взаємодію рівнів, що забезпечує функціонування цілого і механізми переходу всієї системи в інший, більш розвинений, оптимальний для її існування стан.

Важливим результатом, що може бути отриманий внаслідок застосування системного підходу в дослідженні методичної культури майбутніх викладачів, є створення через взаємодію принципів, логіки системного підходу й реального об'єкта його концептуальної моделі.

Необхідність доповнення в дослідженні системного підходу іншими загальнонауковими методологічними підходами зумовлюється його певними обмеженнями через характеристику методичної культури щодо її сталого функціонування, недооцінювання її якісної специфіки, динамічних характеристик, прогнозування можливих змін і виявлення їх механізмів, зайве акцентування на структурних і функціональних елементах. Зокрема доведено, що дослідження окремих елементів, які діють порізно, не дорівнює тому результату, що одержується за умови їх спільної дії [3]. Це вимагає звернення до синергетичного підходу, який спрямовує на методологічну орієнтацію в пізнавальній і практичній діяльності, що припускає застосування сукупності ідей та понять складних відкритих нелінійних систем, які здатні до самоорганізації і саморозвитку.

За Г. Хакеном, синергетика – це сукупний колективний ефект взаємодії великого числа підсистем, що спричиняє утворення стійких структур і самоорганізації у складних системах [8, 9]. У найширшому філософському розумінні синергетика трактується як «сучасна теорія самоорганізації, нове світобачення, що пов'язується з дослідженням явищ самоорганізації, нелінійності (багатоваріантності, ритмічності, хвильового характеру функціонування процесів, можливості прискореного, бурхливого розвитку), нерівноважності, глобальної еволюції, вивченням процесів становлення «порядку через хаос» (І. Р. Пригожин), біфуркаційних змін, незворотності часу, нестійкості як засновничої характеристики процесів еволюції» [7, 618].

Таким чином, синергетика – це універсальна світоглядна наука, що вивчає основні закони і механізми самоорганізації складних систем, це теорія самоорганізації. Її виникнення і набуття статусу метанауки пов'язане новими можливостями стратегій та стилістики мислення, що дають нетрадиційні підходи до багатьох проблем і призвели до відмови від лінійних моделей на користь нелінійних, нерівноважних, самоорганізованих. Найважливішим здобутком синергетики є виявлення загальних закономірностей самоорганізації в розвитку всіх явищ буття, а також загальної тенденції до прогресу цієї самоорганізації.

Процес виникнення самоорганізації складних відкритих систем відбувається, згідно з синергетичним підходом, через початкову відносну незалежність об'єктів, у русі яких не спостерігається ніякої взаємної впорядкованості. Цей первісний стан прийнято характеризувати поняттям «хаос». За певних зовнішніх обставин (надходженні енергії, інформації тощо) виникає взаємодія між об'єктами і вони починають брати участь в узгодженому, колективному русі. Хаос змінюється порядком, з безладу виникає певна стійка структура завдяки встановленню постійного взаємозв'язку між компонентами. Вони з колишніх автономних об'єктів перетворюються на елементи певної впорядкованої системи, розвиток якої відбувається через каскад відносно стійких станів.

Серед основних положень синергетики в дослідженні методичної культури майбутніх викладачів педагогічних дисциплін спеціальності «Дошкільна освіта» можна виділити такі:

- умовою динамічного розвитку системи є наявність в її структурі нестійких, нерівноважних станів, що приводять до ефекту випадковості;
- поле шляхів розвитку методичної культури як системи є множинним, містить альтернативи («точки біфуркації»), тобто припускає розгалуження можливих шляхів еволюції, що об'єктивно містять безліч варіантів розвитку системи і визначаються її внутрішніми властивостями;
- визначальними для переходу методичної культури як системи на новий рівень розвитку можуть стати малі впливи, що дозволяють «керувати не керуючи», забезпечуючи самоуправління та самопідтримувальний розвиток [4];
- механізми синергетичного управління розвитком методичної культури майбутніх викладачів педагогічних дисциплін буду-

ються на принципі резонансу внутрішніх властивостей системи і слабких впливів.

Застосування синергетичного підходу в педагогічних дослідженнях обґрунтовано у працях Є. В. Бондаревської [2], С. П. Курдюмова [4] та ін. Зокрема виявлено синергетичні закономірності і принципи освітньої діяльності. Серед них:

- центром освітнього процесу є особистість, яка здатна до самовизначення і активної творчої позиції в освітньому процесі;
- нелінійність (стан спокою або лінійного розвитку є лише абстракцією, що задовільно описує систему тільки в короткому інтервалі часу);
- знання і досвід нарощуються не тільки послідовно, а й спонтанно;
- багатоваріантність, альтернативність розвитку педагогічних систем, результатом моделювання яких внаслідок проходження через безліч точок біфуркацій буде не кінцевий стан системи, а поле різноманітних різномовірних станів;
- незавершеність (інформація повідомляється не повністю, є змога її доповнювати);
- ймовірність і суб'єктність поведінки учасників освітнього процесу, що спричиняє виникнення хаосу, необхідність подолання якого стає внутрішнім джерелом самоорганізації та саморозвитку;
- здатність педагогічної системи до якісного стрибка, переходу з одного рівня на інший;
- свобода самовираження і самореалізації особистості в освітньому середовищі, пошук суб'єктом індивідуальної стратегії самовизначення в житті і професії, свобода вибору освітніх програм, курсів тощо;
- актуалізація принципів активності, ініціативності, самостійності, діалогічності, творчості;
- суб'єкти педагогічного процесу – це відкриті саморегульовані системи, які прагнуть до розвитку своєї суб'єктності.

Таким чином, через призму синергетичного підходу розвиток методичної культури майбутніх викладачів педагогічних дисциплін спеціальності «Дошкільна освіта» розглядаємо як процес їхньої самозміни як суб'єктів освітнього процесу, їхній саморозвиток і самовдосконалення через створення належних умов для самоорганізації, самовиховання, самоосвіти. Суб'єкт освіти стає як відкрита, здатна до саморозвитку система, а функція освітньої діяльності полягає у стимулювальному впливі на суб'єкта задля його самоактуалізації і саморозкриття. Розуміння механізмів впливу на відкриті складні системи, до яких належить методична культура, знання особливостей їх функціонування дозволяє оптимізувати педагогічний процес.

Розвиток синергетичного підходу свідчить про його нерозривний зв'язок з діалектикою. Відомо, що основою діалектики є рух від абстрактного до конкретного, від загальних і бідних змістом форм до більш конкретних та збагачених. Такі закони діалектики, як закон розвитку (заперечення заперечення, що вказує на напрям і форми розвитку, на єдність поступовості й наступності, на виникнення нового на основі певних елементів старого) та закон суперечностей (єдність і «боротьба» суперечностей, що вказує на джерело руху, джерело розвитку предметів, процесів та явищ) є, на наш погляд, найперспективнішою позицією при розгляді полярних думок щодо інтерпретації процесу розвитку методичної культури майбутнього викладача педагогічних дисциплін як складного інтегративного явища.

Закон взаємного переходу кількісних і якісних змін (закон міри) вимагає можливості найповнішого пізнання тих суттєвих властивостей та ознак, які в діалектичній сукупності утворюють якісну визначеність предметів чи явищ, оскільки пізнання якості є кроком до пізнання сутності; вимагає, щоб у кожному конкретному випадку була визначена міра, у межах якої ті чи ті кількісні зміни не привели б до змін якісних. Це дозволить передбачити якісні стрибки розвитку методичної культури майбутнього викладача педагогічних дисциплін, прогнозувати можливі ситуації, що виникатимуть у цьому процесі і планувати свої дії в певних умовах.

Закон міри, як відомо, орієнтує на необхідність оцінки явищ і процесів дійсності не тільки з якісного, але й кількісного боку, використовуючи для цього кількісні й якісні методи. Цей закон щодо дослідження методичної культури виражається у виникненні нових рівнів сформованості методичної культури майбутнього викладача, у русі від нижчого рівня до вищого, що характеризується якісними змінами в системі його методичних знань, умінь, особистісних якостей, ціннісних орієнтацій. Закон розвитку дозволяє збагнути характер цього руху, наступність і тенденції розвитку складників методичної культури майбутнього викладача, можливість використання потенціалу попередніх досягнень як

стартовий рубіж для здійснення нових, для перспективи подальшого розвитку і саморозвитку.

Діалектика одиничного, особливого і загального дозволяє виокремити зовнішні та внутрішні боки методичної культури, а також особливості її прояву кожною окремою людиною. Загальне не має безпосередньо відповідати кожному окремому одиничному, воно лише має належати тій реальності, яка виступає, з одного боку, як особлива фактична реальність, що існує поруч або всередині інших особливих реальностей, а з іншого боку, є реальною загальною основою, на якій, чи з якої інші особливі реальності розвинулися. У загальному проявляє себе зовнішнє – це методична культура як соціокультурний феномен. В одиничному виявляє себе внутрішнє – як методична культура особистості. Взаємозв'язок зовнішнього і внутрішнього в методичній культурі визначається її основними функціями: культуротворчою, регулятивною, аксіологічною, гуманістичною, інтегративною. У діалектиці особливого й окремого методична культура викладача функціонує як підсистема методичної культури суспільства і вид професійно-педагогічної культури.

Межі категорій явища (як зовнішнього боку об'єктивної дійсності, як виявлення її сутності) і сутності (як внутрішнього способу існування явищ дійсності, внутрішня основа явищ, загальне і повторюване в них) дозволять виділити основні онтологічні ознаки методичної культури як соціокультурного явища.

Опора на фундаментальні загальнонаукові принципи і категорії діалектики, засновані на узагальнювальних філософських положеннях, що відбивають найсуттєвіші властивості об'єктивної дійсності та свідомості з урахуванням набутого у процесі пізнавальної діяльності досвіду, дозволяє вивести дослідження з еkleктичного набору окремих емпіричних результатів на рівень наукової теорії.

Отже, застосування синергетичного підходу в дослідженні методичної культури майбутніх викладачів педагогічних дисциплін дозволяє визначити причини її виникнення як складної відкритої системи, що має здатність до самоорганізації, саморозвитку і

віднаходить можливості для її розвитку через розробку наукової концепції, педагогічної технології, науково-методичного забезпечення, які мають бути системними, комплексними, скоординованими у просторі та часі, послідовними, конгруентними внутрішнім особливостям системи. Її складові можуть виявляти різномірність розвитку, що приводить до варіативності й неоднозначності перебігу і результатів освітнього процесу, суб'єктами якого є викладачі і студенти магістратури.

Перспективу майбутніх наукових розвідок убачаємо в розробленні концепції розвитку методичної культури викладачів вищої школи як професіоналів.

Список використаних джерел

1. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. — М.: Наука, 1973. — 158 с.
2. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Евгения Васильевна Бондаревская. — Ростов-на-Дону: Рост. пед. университет, 2000. — 352 с.
3. Загвязинский В. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования: Учебное пособие для студ. пед. спец-тей / В. И. Загвязинский, Р. А. Атаханов. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. — 208 с.
4. Курдюмов С. П. Синергетика — теория образования: идеи, методы, перспективы / С. П. Курдюмов, Г. Т. Маленецкий. — М.: Знамя, 1993. — 64 с.
5. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: Курс лекцій / О. В. Кустовська. — Тернопіль: Економічна думка, 2005. — 124 с.
6. Немов Р. С. Психология / Роберт Семенович Немов. — М.: Высшее образование, 2007. — 640 с.
7. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. — М.: Мысль, 2001 — Т. III. — 2001 — С. 646.
8. Хакен Г. Синергетика / Герман Хакен. — М.: Мир, 1980. — 405 с.
9. Эшби У. Р. Общая теория систем / У. Р. Эшби. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1966. — 432 с.
10. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. — М.: Наука, 1978. — 246 с.
11. Якунин В. А. Педагогическая психология: учеб. пособие / В. А. Якунин. — СПб.: «Полиус», 1998. — 639 с.

I. KNYAZHEVA

Odesa

SYSTEM AND SYNERGETIC APPROACH TO RESEARCHES OF PHENOMENON OF «METHODICAL CULTURE OF FUTURE TEACHERS OF PEDAGOGICAL DISCIPLINES SPECIALISING IN PRESCHOOL EDUCATION»

In the article the system and synergetic methodological approaches are described; also there are defined their features and need of using in research of phenomenon of «methodical culture of future teachers of pedagogical disciplines specialising in preschool education». System approach allowed to explore methodical culture as holistic system formation, which has certain structure and features of functioning. Using of synergetic approach allowed to examine methodical culture of future teachers of pedagogical disciplines as compound open nonlinear system, that can self-organize and self-develop; also it allowed to prospect the features of its genesis and perspectives of its development as formation of personality.

Key words: methodical culture, future teachers of pedagogical disciplines specialising in preschool education, system approach, synergetic approach.

И. А. КНЯЖЕВА

г. Одесса

СИСТЕМНЫЙ И СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ФЕНОМЕНА «МЕТОДИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ»

В статье описано: системный и синергетический методологические подходы, определены их особенности и необходимость применения в исследовании феномена «методическая культура будущих преподавателей педагогических дисциплин специальности «Дошкольное образование». Системный подход позволил исследовать методическую культуру как целостное системное образование, имеющее определенное строение и особенности функционирования. Применение синергетического подхода позволило рассматривать методическую культуру будущих преподавателей педагогических дисциплин как сложную открытую нелинейную систему, которая способна к самоорганизации и саморазвития; исследовать особенности ее возникновения и перспективы развития как личностного образования.

Ключевые слова: методическая культура, будущие преподаватели педагогических дисциплин специальности «Дошкольное образование», системный подход, синергетический подход.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2015